
Judith Thissen

Moshe goes to the Movies. Jewish Immigrants, Popular Entertainment, and Ethnic Identity in New York City (1880-1914)

[s.l., s.n], (Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht), 2001, vi + 225 p.

Rond 1900 kreeg de toen nog omvangrijke Jiddisch-joodse gemeenschap – de 'Jiddishkeit' – er een tweede zwaartepunt bij. Vanuit Oost-Europa werd het Oosten van de Verenigde Staten vestigingsgebied voor een kleine twee miljoen Joden, die merendeels via New York binnenkwamen en daar in de eerste generatie ook bleven wonen. Manhattan en daarbinnen de Lower East Side was het kerngebied. Daar gingen zowel het Jiddische drama als variété en film bloeien, alledrie ontstaan in een proces van acculturatie van de nieuwkomers. Judith Thissen bestudeerde het ontstaan van die prille joods-New Yorkse vermaaksindustrie. Ze maakte daarbij met vrucht gebruik van de contemporaine Engels- en Jiddischtalige literatuur en pers en de plaatselijke overheidsarchieven. Haar bevindingen legde ze neer in vier mooie en uitvoerige essays.

Het eerste geeft een levendig overzicht van de ontwikkeling van het lokale amusementsleven aan de hand van de geschiedenis van een enkel gebouw, de Golden Rule Hall. Van groot 'dorpshuis' voor allerhande mannenvergaderingen en feesten veranderde het gebouw in vaudevilletheater en stuiverbioscoop, die nu ook een vrouwelijk publiek trokken. Het tweede opstel behandelt de ontwikkeling van het Jiddische toneel en variété rond 1900, vooral aan de hand van de geschiedenis van het Grand Theater. Aanvankelijk bestemd voor het nieuwe literaire Jiddische toneel – door de culturele elite bedoeld als vervanger voor het platte variété – werd het in 1909 een bioscoop. In dit hoofdstuk wordt ook het debat in

de Jiddische pers over hoge en lage kunst- en vermaaksvormen gedetailleerd weergegeven.

Het derde hoofdstuk is iets theoretischer. Hier wordt het verband geconstrueerd tussen etniciteit, sociale klassen en de door onderscheidene groeperingen toegepaste manieren van aanpassing aan de nieuwe Amerikaanse situatie met behoud van een eigen joodse identiteit. Vaudeville en film zouden hierin een belangrijke rol hebben gespeeld volgens de auteur.

In het laatste essay wordt de loopbaan van de bioscoopexploitant Charles Steiner gevolgd. Anders dan zijn generatiegenoten onder de joodse filmentrepreneurs, bleef hij in New York en had uiteindelijk vrijwel alle bioscopen en een aantal theaters in de joodse wijken in handen.

In haar inleiding gaat de auteur behalve op haar werkwijze ook vrij uitvoerig in op het lopende debat over de aard van het vroegste filmpubliek in de Verenigde Staten. Ze verwerpt oudere theorieën, gestoeld op het concept klasse, en ruilt die in voor het in de USA tegenwoordig paradigmatische begrip 'eticiteit'. Ze heeft een vrij realistische opvatting van dat begrip; het is voor haar voor het grootste gedeelte iets dat in de werkelijkheid zelf ligt, en veel minder een toeschrijving achteraf van wetenschappers. In de conclusie wordt geprobeerd de sociale en culturele rol, plaats en waardering van de film in joods New York aan het einde van de behandelde periode te schetsen.

Het eerste wat opvalt in de studie is het enthousiasme voor het onderwerp en de durf waarmee gezocht en geschreven is. We wor-

den als lezer af en toe bijna fysiek meegevoerd naar de stuiverbioscopen van een kleine eeuw terug; we staan tussen het publiek in de benauwde variétézaaltjes en vergapen ons aan de verlichte gevels van pas geopende bioscoopbazen. We zitten aan tafel bij zaal- en bioscoopbazen, die elkander proberen af te troeven of moeizaam samen te werken. We bevinden ons bijna lijfelijk in een brandend theater. Die brand leverde overigens voor de onderzoekster gegevens op over de samenstelling van het publiek. De getoonde durf van de schrijfster nadert af en toe de overmoed waar het gaat om de toepassing van theoretische concepten. Ook al is 'klasse' ingeruild voor 'ethniciteit' overdreven realistisch blijft het, wanneer culturele elites, joodse arbeiders en middengroepen handelen op grond van een hun door de auteur toegeschreven wil.

Een beetje kort door de bocht is de schrijfster, wanneer zij de joodse immigranten uit Oost-Europa als een homogeniteit behandelt. Er was in werkelijkheid een wereld van verschil tussen bijvoorbeeld ultravrome chassieden en atheïstische anarchisten van de *Arbejter Frajnt*, en ook de taalkundige afstand tussen het Jiddisch van een 'Litvak' uit Wilna en een Bessarabische jood was groot. Wat er in theater en variété nu juist gebeurde was een homogenisering van de diverse spreektaal tot een Amerikaans-Jiddisch, dat uitging van de op het Litauwe Jiddisch gebaseerde 'toneeltaal'. Ook wat bruusk is de stelling dat het in New York bloeiende Jiddisch-joodse vermaak rond 1900 een 'invented tradition' was, die tussen de Oost-Europese joodse cultuur en de Amerikaans mainstreamcultuur in zou staan.

Tussen Europa en Amerika bleef in en na de door de schrijfster behandelde periode intensief contact bestaan. Naar Amerika geëmigreerde artiesten oogstten in de loop van hun carrière vaak ook weer in Europa applaus. Molly Picon, de ster van de Jiddisch-Amerikaanse sprekende film kon nog met succes in de late jaren dertig optreden in de bejubelde Pools-Jiddische productie *JIDL MIT'N FIDL*. Wel moest haar Amerikaans-Jiddisch wat bijgewerkt worden: 'She had to Polish up her Yiddish'.

Het belangrijkste tekort van de studie is denkkelijk gelegen in het ontbreken van vrijwel elke aanwijzing over het gebodene: we weten veel van gebouwen, publiek, ondernemers en intellectueel debat, maar we weten niet wat er op de planken en op het doek gebracht werd. Dat lijkt op het eerste gezicht niet erg bezwaarlijk; elk onderzoek moet zich nu eenmaal beperken. Maar als de hoofdstelling van het boek de rol van variété en film in het scheppen, bevestigen en veranderen van een etnische identiteit betreft, dan zou de vorm en inhoud van de geboden voorstelling en de werking ervan op het publiek niet hebben mogen ontbreken. Zo is van de vertoonde films volstrekt onduidelijk welk aandeel als typisch joods herkenbare producties – al dan niet in Amerika geproduceerd – hebben gehad.

Dat geconstateerd hebbend blijft *Moshe Goes to the Movies* een boek dat geïnteresseerden in de joodse, in de Amerikaanse en vooral in de mediageschiedenis met heel veel belangstelling en genoeg zullen lezen. Voor de mediageschiedenis in Nederland is een contrapunt gezet tegen een eenzijdige gerichtheid op vorm en inhoud.

Homme Wedman